

Recenzja
pracy doktorskiej mgr inż. arch. Małgorzaty Łaskarzewskiej
pod tytułem:
„Miasto ukryte”

a. Podstawa opracowania

Podstawę formalną opracowania recenzji stanowi pismo Przewodniczącej Rady Dyscypliny Architektura i Urbanistyka Politechniki Warszawskiej prof. dr hab. inż. arch. Krystyny Solarek. Podstawę merytoryczną stanowi przekazana praca doktorska.

b. Charakterystyka pracy

Opiniowana praca doktorska liczy 369 stron, zawiera 113 ilustracji i 1 zestawienie tabelaryczne. Spis bibliografii liczy ponad 180 pozycji w postaci publikacji naukowych i 23 stron internetowych.

Praca składa się z 7 rozdziałów, w tym z rozdziału wstępnego, w którym zakreślono tło tematu, zaprezentowano cele pracy, jej zakres, metody oraz strukturę. Postawiono także pytania badawcze oraz zaprezentowano stan badań.

W drugim rozdziale Autorka zdefiniowała i przybliżyła pojęcia ściśle związane z fenomenem miasta ukrytego. Zaprezentowała także tezę pracy, która jest próbą zdefiniowania tego fenomenu. Fundamentem dla Jej rozważań jest dzieło literackie „Niewidzialne miasta” Italo Calvino, w którym Jej zdaniem uchwycony został fenomen „ukrytości” miast i które pomimo artystycznego wymiaru może być przesłanką dla badań naukowych.

Rozdział trzeci zawiera rozważania na temat wzorca miasta ukrytego, który Autorka nazywa Modusem posługując się pojęciem sformułowanym przez filozofię średniowieczną. Mówi on o sposobie działania i cechach miasta ukrytego. Autorka zestawia cechy różnych ukrytych miast opisanych przez Calvino z wybranymi tekstami teoretyków architektury, filozofów i artystów.

Rozdział czwarty dotyczy znaczeń, symboli i form przestrzennych charakteryzujących miasto ukryte. Autorka konsekwentnie posługując się terminologią filozofii klasycznej nazywa tę sferę Logosem. Odnajduje analogie miast opisanych przez Calvino w wybranych istniejących miastach, eksplorując ich historię, cechy kulturowe i społeczne.

Rozdział piąty jest powrotem do hipotezy i próbą dowiedzenia jej słuszności przez pryzmat wywodów przeprowadzonych w poprzednich rozdziałach.

Rozdział szósty prezentuje próby opracowania kilku wariantów modelu miasta ukrytego. Zostały one podjęte przez Autorkę jako kierowniczkę zespołów studentów studiów magisterskich w dyscyplinie architektura i urbanistyka i doktoranckich w dyscyplinie matematyka w ramach zajęć prowadzonych na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej.

Rozdział siódmy to podsumowanie pracy.

3. Ocena merytoryczna pracy

3.1. Ocena doboru tematu pracy

Praca ma charakter teoretyczny i dotyczy rozważań nad fenomenem nieoczywistych, nieodkrytych, trudnych do uchwycenia aspektów istnienia miast. Jest to temat aktualny, ujęty w interesujący i nowatorski sposób. Problem złożoności funkcjonowania współczesnych miast, mnogości kryteriów, które decydują o ich jakości i żywotności jest niezwykle ważny w aspekcie poszukiwania dróg ich rozwoju. Choć nauki techniczne, które zdominowały współczesny świat, dążą do parametryzowania, mierzenia i zapisu zjawisk za pomocą danych ilościowych, rzeczywistość pokazuje, że nie jest to wystarczające by uchwycić fenomeny dotyczące człowieka, w tym także miasta jako środowisko jego życia. Pominięcie nieoczywistych, niemierzalnych aspektów istnienia miasta, w tym także tych ukrytych, powoduje niepełny obraz jego fenomenu. Zatem rozważania na temat zdefiniowania ukrytych cech miasta w ujęciu teoretycznym i filozoficznym, proponowanym przez Autorkę uważam za ważne i szczególnie cenne w dobie przewagi ujęć technokratycznych, ilościowych, parametrycznych. Jest to temat właściwy dla celu pracy doktorskiej i wartościowy z punktu widzenia rozwoju nauki o miastach w zakresie dyscypliny architektura i urbanistyka.

3.2. Cele i zakres pracy

Celem pracy jest wyodrębnienie problemów współczesnych miast, które są nieoczywiste, dotąd niesprecyzowane, ukryte. Autorka podejmuje ich analizę z punktu widzenia istniejących teorii z zakresu architektury i urbanistyki, ale także filozofii, nauk społecznych i sztuki. Fundamentem dla tych rozważań jest dzieło literackie, kultowa już książka Italo Calvino „Niewidzialne miasta” wydana w 1972 roku, która klasyfikowana jest w nurcie powieści postmodernistycznych. Zdaniem Autorki jest to bardzo dobry punkt wyjścia dla rozważań na temat fenomenu miasta ukrytego i prób wyodrębnienia zakresu problemów i cech decydujących o nim. Jej celem jest zdefiniowanie miasta ukrytego oraz stworzenie podwalin dla nowego kierunku badań, istotnego Jej zdaniem dla przyszłości miast. Zakres czasowy pracy, choć deklarowany przez Autorkę (głównie na podstawie czasu wydania „Niewidzialnych miast” i teorii rodzących się w równoległym czasie) na okres od drugiej połowy XX wieku, jest w istocie dużo szerszy, gdyż Autorka w swych rozważaniach sięga do historii różnych okresów, począwszy od starożytności. Zakres terytorialny także jest bardzo szeroki, gdyż miasta przywołane jako analizowane przypadki położone są w zarówno w Europie, Azji i obu Amerykach. Tak określony cel i zakres oceniam dobrze jako właściwie ujęte, choć mam zastrzeżenia co do

sposobu ich opisania we wstępie, gdyż dopiero po lekturze całej pracy stały się one dla mnie w pełni zrozumiałe.

3.3. Teza, metody pracy.

Teza pracy jest próbą uchwycenia fenomenu miasta ukrytego. Brzmi ona: „Miasto jest nieidealnym bytem budowanym z wielu warstw w zakrytości, wynikającym z fenomenalnego oglądu rzeczywistości i sfer nieodgadnionych, nienazywalnych, niedookreślonych a wymagających poznania.” Jest to autorska definicja miasta, która uwzględnia aspekt jego nieoczywistych i nieuchwytnych elementów, mam jednak zastrzeżenie, że nie odnosi się także do tych widzialnych, określonych i nazywalnych. Autorka nie definiuje bowiem w tezie miasta ukrytego, ale miasto w ogóle przez pryzmat jego cech ukrytych. Czy oznacza to, że zdaniem Autorki te odkryte, definiowalne warstwy miasta nie są istotne czy może każda z warstw miasta nawet ta z pozoru oczywista ma swoje ukryte wymiary? Ta kwestia pozostaje niedomówiona w pracy i liczę na jej rozwinięcie podczas obrony. Dowiedzenie tezy Autorka przeprowadza na podstawie wybranego dzieła, „Niewidzialnych miast” Italo Calvino, które analizuje za pomocą ujęcia fenomenologii czyli podejścia filozoficznego mówiącego o sposobie uchwycenia istoty zjawisk przez przyglądanie się im jakie są, próby ich wyabstrahowania przez opis, analizę, bez ścisłych założeń metodologicznych, charakterystycznych dla klasycznego podejścia naukowego. Autorka bazuje najbardziej na teoriach Martina Heideggera, w którego dziełach odnalazła wiele odniesień do zakrytości jako takiej i przestrzeni zamieszkiwania. Operując opisami miast Calvino Autorka odnalazła wiele interesujących analogii w teoriach historycznych i współczesnych architektów i urbanistów, ale także filozofów, socjologów czy artystów. Odnalazła je także w projektach oraz rzeczywistych miejscach oglądanych in situ lub analizowanych na podstawie literatury. Ów fenomenologiczny autorski ogląd w mojej opinii jest dobrą metodą badawczą, adekwatną dla przyjętego tematu. Jest ona jednak nie dość jasno opisana we wstępie i dopiero całość lektury pozwala w pełni ją docenić.

3.4. Najważniejsze elementy wartości naukowej pracy

Najważniejsze elementy wartości naukowej opiniowanej pracy to:

- Zaproponowanie i próba zdefiniowania autorskiego pojęcia miasta ukrytego jako zagadnienia o charakterze naukowym oddającego nieuchwytnie, nienazwane, skryte cechy miasta.
- Autorska analiza dzieła literackiego „Niewidzialne miasta” Italo Calvino pod względem fenomenu miasta ukrytego.
- Analiza autorsko wybranych teorii, projektów, dzieł i rzeczywistych miejsc w miastach w poszukiwaniu cech miasta ukrytego, charakterystycznych dla niego cech, symboli i form.
- Próba wypracowania metodologii modelowania miasta ukrytego oraz autorskie eksperymenty tworzenia takich modeli.

3.5. Część badawcza pracy

Praca ma charakter teoretyczny. Jest swego rodzaju traktatem ukierunkowanym na dyscyplinę architektura i urbanistyka, jednak mocno wykraczającym poza jej ramy przede wszystkim w kierunku filozofii, ale także matematyki w części dotyczącej modeli miasta ukrytego (rozdział szósty). Głównym mechanizmem badawczym pracy jest ogląd fenomenologiczny miasta ukrytego przeprowadzony w kolejnych etapach obejmujących: 1) definiowanie, 2) poszukiwanie sposobu działania i cech (Modus) w zestawieniu opisów miast Calvino i wybranych teorii, 3) poszukiwanie wzorców, symboli i form (Logos) w zestawieniu opisów miast Calvino i wrażeń oglądów wybranych miast, 4) weryfikowanie tezy, 5) poszukiwanie i eksperymentowanie w zakresie metodologii modelowania ukrytych miast.

O ile logika tych etapów tworzy konkretną ramę badawczą, sposób ich realizowania jest swobodny, intuicyjny, zawierający subiektywne spojrzenia Autorki i innych cytowanych autorów. Podobnie, jak skonstruowana jest postmodernistyczna powieść Calvino, tak samo Autorka szuka swobodnego przepływu skojarzeń wzorując pracę na idei postmodernistycznej dekonstrukcji. Jednocześnie jednak praca ujęta jest w ramy wspomnianych wyżej kroków, które są logiczne i prowadzą do wyznaczonych na początku pracy celów. Autorka wykazała się niezwykłą erudycją, bogactwem skojarzeń i wielką wiedzą w zakresie teorii architektury i jej szerokiego humanistycznego tła. Widoczna jest dojrzałość i bogactwo języka Autorki zdolnego oddać nieuchwytnie, ulotne wartości wymykające się podejściu technokratycznemu.

Choć konstrukcja pracy i jej rozwinięcie nie jest typowe dla prac doktorskich umiejscowionych w zakresie nauk technicznych, należy docenić jej oryginalność przy jednoczesnym zachowaniu spójności i logiki wywodu oraz konsekwencji metodologicznej. Wywód byłby natomiast bardziej przekonujący gdyby został lepiej opisany i zapowiedziany we wstępie. Przydatne byłoby umieszczenie w nim syntetycznego opisu książki Italo Calvino, czyli fundamentu metodologicznego pracy, nie konieczne dobrze znanego wszystkim czytelnikom.

Definiowanie pojęć jest mocno rozproszone w pracy, duża ich część powinna się znaleźć we wstępie pracy, szczególnie te kluczowe dla rozumienia np. modus, logos, czyli terminy zaczerpnięte z filozofii, które nie mają jednego sposobu rozumienia. Sama Autorka w różnych miejscach pracy definiuje np. modus jako sposób (str. 47), wzór (str. 48), kształt (str. 50), definicja encyklopedyczna pojawia się zaś niespodziewanie w przypisie dolnym (str.46). W efekcie rozumienie tego słowa nie jest jasne, tym bardziej, że w niektórych miejscach pracy Autorka używa słowa modi, które wg źródeł jest odmianą słowa modus. Różnica między rozumieniem słowa modus a logos też nie jest do końca jasna (logos definiowany jest jako znak, słowo, ale też rozumie się go też jako sąd, pojęcie, racja). Intencji Autorki co do rozumienia tych terminów można się domyśleć w trakcie lektury pracy, ale nie jest to łatwe dla czytelnika i właściwe dla pracy naukowej. Podobne nieścisłości dotyczą ważnych dla pracy autorskich pojęć: miasto ukryte wprost i nie wprost. Na stronach 49-50 Autorka pisze, że miasto ukryte wprost dotyczy kwestii materialnych np. ustrojów budowlanych, a nie wprost kwestii społecznych,

kulturowych czy ekonomicznych. Na stronie 52 Autorka zaś pisze, że miasto ukryte wprost dotyczy przestrzeni ukrytych czyli np, katakumb, labiryntów, zaułków, schronów, a nie wprost ukrytych, znaczeń, symboli, relacji miejskich. Oba te rozumienia nie są tożsame, co należałoby wyjaśnić. Rysuje się tu bowiem niejasność już wspomniana w komentarzu do tezy pracy. Czy zdaniem Autorki każde miasto jest ukryte? Czy może każde miasto zawiera pierwiastek ukrytości? Czy można rozróżnić miasta na te ukryte i nieukryte? Takie podstawowe pytania rodzą się podczas lektury pracy, a nie dostarcza ona jednoznacznych odpowiedzi w tej kwestii.

Dyskusyjne jest też dla mnie silne skupienie na kwestiach wizualnych w definiowaniu miasta ukrytego. Autorka pisze na stronie 45: „Szukanie języka w obrębie fenomenu [MU] dla architekta i urbanisty przyjmuje przede wszystkim wizualny format [...]”, „ twórca-architekt co chce zakryć zakrywa, co chce odkryć odkrywa [...]”, „miasto ukryte to połączenie słowa i wizji, metafory i architektury [...]”. W rozdziale 5.7, gdzie podejmowane są kwestie środowiskowe Autorka opisuje rozwiązania zielonych ścian i dachów jako korzystnych środowiskowo metod ukrycia budynków za osłoną roślinności. Tu także przeważa aspekt wizualny, bo gdyby myśleć o rzeczywistym środowiskowym bilansowaniu działalności człowieka, czyli czynieniu jej mniej inwazyjną, a więc bardziej „ukrytą” z punktu widzenia środowiskowego, powinniśmy dążyć raczej do włączania budownictwa do modelu gospodarki cyrkularnej, wzorowanej na przyrodzie, gdzie wszystko wraca ponownie do obiegu, nic się nie marnuje i nie tworzy odpadów. Nie jest to efekt wizualny i symboliczny, jak zielone ściany, ale głębszy, cenniejszy dla środowiska. Czy zatem stosując zielone ściany i ukrywając budynki bardziej manifestujemy bliskość naturze, czy bardziej ją chronimy? Nie są to łatwe pytania i są one dowodem na to, że dyskusja rozpoczęta przez Autorkę jest wielowątkowa, głęboka i cenna pomimo, że pozostawia wiele otwartych i niedopowiedzianych wątków .

Podobnie za próbę wstępną należy uznać rozdział szósty opisujący pracę zespołową kierowaną przez Autorkę nad opracowaniem modeli miasta ukrytego. Można mieć zastrzeżenia co do klarowności opisu metodologii, która z racji na interdyscyplinarny charakter powinna zostać opisana precyzyjnie, ale także zrozumiale dla osób osadzonych w dyscyplinie architektura i urbanistyka. Część ilustracji jest nieczytelna i trudno się zorientować jakie informacje zawierają modele. Te, które udało się odczytać w pracy zawierają przede wszystkim informacje nie „ukryte”, zakodowane w powszechnie znanych mapach urbanistycznych, takie jak na przykład funkcje poszczególnych terenów czy gęstość zaludnienia. W opisie mowa jest o zapisie także tych mniej uchwytnych danych, które mają być pozyskiwane za zasadzie subiektywnych wrażeń. Trudno się jednak doszukać w pracy wyników tego rodzaju analiz. Nasuwa się pytanie w jaki sposób mierzyć te wrażenia, jak duże grupy badanych mają ich dostarczać i jaka jest nadzieja na to, żeby uzyskać tą drogą wartościowe, uniwersalne wnioski? Jest to niezwykle trudne zadanie, które mają szansę rozpracować chyba jedynie złożone interdyscyplinarne zespoły posługując się danymi Big Data i najnowszymi osiągnięciami nad badaniami jakościowymi. Życzę Autorce aby znalazła miejsce w takim zespole wnosząc swoją wielką erudycję i szerokość spojrzenia.

Ostatecznie część badawczą pracy oceniam wysoko pomimo zapisanych tu uwag i wątpliwości. Autorka prawidłowo sformułowała wnioski nie starając się zdeklarować w nich więcej niż udało się osiągnąć w pracy. Ich syntetyczność i klarowny zapis stanowią cenną wartość, szczególnie w zestawieniu z barwnym, poetyckim zapisem poszczególnych części pracy, co dowodzi, że Autorka pomimo postmodernistycznej konwencji zapisu pracy nie zatraciła jej naukowych wartości.

4. Ocena strony formalnej pracy

Poziom formalny pracy oceniam dobrze. Konstrukcja logiczna wywodu znajduje swoje odzwierciedlenie w układzie pracy. Szczególną uwagę zwraca szata graficzna pracy. Ilustracje, w dużej części kopie autorskich szkiców, grafik i obrazów Autorki oraz robione przez Nią fotografie są zapisem spostrzeżeń, twórczych przetworzeń i osobistych wrażeń. Są one niejako równoległą opowieścią o mieście ukrytym, wplecioną starannie w naukowy wywód. Przyznam, że czasem brakowało mi odniesień w tekście do poszczególnych ilustracji, jednak szanuję decyzję Autorki by pozostawić czytelnikom swobodę skojarzeń i pozostawić swoje dzieło możliwie najbardziej otwartym według postulatów formułowanych przez innego znanego postmodernistę Umberto Eco.

Autorka wykazała się umiejętnością powoływania na źródła. Bibliografia pracy jest bogata, zawiera ważne pozycje, w tym także najnowsze o zasięgu światowym.

Praca napisana jest bardzo dobrym językiem, choć jest to język specyficzny, czerpiący ze słownictwa filozofii, pełen metafor i wymagający dla czytelnika. Pewną trudność sprawia wspomniana już nie do końca chyba trafna kolejność definiowania pojęć i niekonsekwencje z nimi związane. Wskazana byłaby także dodatkowa staranna korekta edytorska tekstu, gdyż wkradły się do niego błędy literowe i językowe, nieuniknione dla tekstów nad którymi pracuje się długo i wielokrotnie poprawia. Tekst czyta się jednak z przyjemnością i warto, pomimo, że traktuje o złożonej, bardzo trudnej tematyce.

6. Wnioski końcowe

W opiniowana praca doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie zadania naukowego. Autorka właściwie określiła cele pracy i metody ich realizacji. Postawiona teza została udowodniona, a wnioski wyprowadzono prawidłowo. Autorka rzetelnie wywiązała się z zadania badawczego, kompletując bogaty materiał i właściwie go opracowując. Na wszystkich etapach pracy wykazała się właściwym poziomem warsztatu naukowego i samodzielnością prowadzenia pracy naukowej. Praca ma charakter teoretyczny, jako że definiuje nowe pojęcie ujmujące w niespotykany dotąd sposób charakterystykę miasta, ma jednak także wartość praktyczną, gdyż daje przesłanki dla nowego podejścia zapisu danych o miastach i planowania ich rozwoju.

Z pełnym przekonaniem stwierdzam, że przedłożona przez **mgr inż. arch. Małgorzatę Łaskarzewską** praca doktorska pod tytułem: „**Miasto ukryte**” stanowi twórczy wkład do nauki w

dyscyplinie architektura i urbanistyka oraz spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, określone w *Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku, z późniejszymi zmianami, o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*. Stawiam zatem wniosek o dopuszczenie rozprawy do publicznej dyskusji.

Dodatkowo wnoszę o wyróżnienie pracy. Jest ona ujęta w niekonwencjonalne ramy naukowe i być może pełna ocena jej walorów wymagałaby wypowiedzi specjalisty z zakresu filozofii. Uważam jednak że jej oryginalność i odwaga w podjęciu niezwykle trudnego tematu wymaga szczególnego docenienia. Autorka wykazała się unikalnym autorskim podejściem do zagadnienia miasta podejmując próbę zdefiniowania fenomenu jego nieoczywistych, nieuchwytnych cech. Wniosła cenny wkład w rozwój teorii architektury bazując na metodach zaczerpniętych z nauk filozoficznych uzupełniając go sekwencją autorskich prac plastycznych umiejętnie wplecionych w wywód naukowy. Choć jest to praca niełatwa w odbiorze, dyskusyjna i nie wolna od drobnych błędów, stanowi oryginalną wartość wartą wyróżnienia. Niezależnie od decyzji Rady Dyscypliny w kwestii przyznania wyróżnienia pracy, rekomenduję ją do wydania drukiem jako cenną pozycję dla środowisk zaangażowanych w problematykę rozwoju miast.

H. Szekub-Jury